
Recenzní studie

Filosofie Wolfganga Haricha ve světle jeho pozůstalosti

Wolfgang Harich: *Schriften aus dem Nachlass*

Hrsg. Andreas Heyer. Marburg – Baden-Baden, Tectum Verlag
2013–2020.

Martin Bojda

Filosofický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha
Bojda.Martin@seznam.cz

Abstract:

The Philosophy of Wolfgang Harich in the Light of His Collected Works

This review study is dedicated to the work of the German philosopher Wolfgang Harich. In the light of a new edition of his collected works, the author situates Harich's work in the philosophical and historical contexts out of which it grew. The edition under discussion shows the admirable scope of Harich's philosophical legacy – its range, erudition and originality. His uniqueness arises especially in regards to the persecutions to which he was subjected in the former GDR and from which it *inter alia* emerges that a great part of his work in the collected edition is being published for the first time. The study shows the main features of Harich's thinking to be a significant contribution to the systematic development of Marxist philosophy in the 20th century and interprets them with regard to the newly made available sources, probably for the first time in the Czech environment.

Keywords: Wolfgang Harich, Marxism, dialectical materialism, György Lukács

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.2r.363>

Od roku 2013 vychází v nakladatelství Tectum edice, která si klade za cíl zpřístupnit literární pozůstalost velkého marxistického filosofa druhé poloviny 20. století Wolfganga Haricha (1923–1995). Tato edice musí už při zběžném

prohlédnutí zapůsobit imponujícím dojmem, a to hned v několika ohledech: zaprvé neobyčejným rozsahem Harichových textů, kontrastujícím s tím, že za jeho života z nich vyšla jen část a velké množství zde vychází poprvé; zadruhé šíří tematického záběru a také způsobů jeho zpracování v předložených textech, od monografií přes konspekty přednášek, akademické i publicistické články a recenze až po nakladatelské posudky či dopisy, a to s *převahou* fragmentárních a nevydaných textů; zatřetí neobyčejnou úrovní ediční přípravy a nakladatelské výpravy svazků. Taková preciznost a reprezentativnost ediční práce, zde navíc na dílech moderního teoretického myslitele, se nevidí často. Přitom je třeba zdůraznit, že veškeré zpracování *stovek* Harichových textů, editace i obsáhlý komentář jdou na vrub jediného člověka, politického filosofa Andrease Heyera. Ten tak vykonal práci odpovídající celému badatelskému týmu, a to paralelně s úctyhodnou vlastní vědeckou produkcí (viz dále).

Harichovy spisy začaly vycházet roku 2013 a následují v rychlém sledu, ke konci roku 2020 vyšlo již 17 objemných svazků¹ a následovat by měly ještě tři; to vše s jednotným elegantním designem a kromě tisíců stran Harichových textů s několika stovkami stran úvodních výkladů i dílčích faktografických komentářů Andrease Heyera.² Heyerovy úvody mají povahu celistvých výkladů a v některých případech by mohly prakticky beze změny vyjít i jako samostatné knihy. Kvantitativní i obsahová šíře edice samozřejmě neumožňuje se v této studii s jednotlivými svazky, natož konkrétními díly a myšlenkami zevrubně teoreticky ani historicky konfrontovat, pokusím se proto alespoň nastínit Harichovu filosofickou pozici, jeho dílo a osud.

Wolfgang Harich je filosofům mimo německé prostředí či mimo oblast zájmu o marxismus, popřípadě bývalou NDR, dnes možná neznámý, mj. právě kvůli tomu, že za svého života vydal, vzdor šíří své produkce, v podstatě jen jednu velkou monografii, a to o „revolučních románech“ pozdně osvíc-

1 Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*. Hrsg. A. Heyer. Marburg – Baden-Baden, Tectum Verlag 2013–2020. Bd. 1,1–3: *Frühe Schriften* (2016–2018, 624 + 608 + 968 s.). Bd. 2: *Logik, Dialektik und Erkenntnistheorie* (2014, 784 s.). Bd. 3: *Widerspruch und Widerstreit – Studien zu Kant* (2014, 572 s.). Bd. 4: *Herder und das Ende der Aufklärung* (2014, 638 s.). Bd. 5: *An der ideologischen Front. Hegel zwischen Feuerbach und Marx* (2013, 816 s.). Bd. 6,1–2: *Philosophiegeschichte und Geschichtsphilosophie. Vorlesungen* (2015, 820 + 842 s.). Bd. 7: *Schriften zur Anarchie* (2014, 484 s.). Bd. 8: *Ökologie, Frieden, Wachstumskritik* (2015, 324 s.). Bd. 9: *Georg Lukács. Dokumente einer Freundschaft* (2017, 516 s.). Bd. 10: *Nicolai Hartmann. Der erste Lehrer* (2018, 994 s.). Bd. 11: *Arnold Gehlen. Eine marxistische Anthropologie?* (2019, 596 s.). Bd. 12: *Friedrich Nietzsche – Der Wegbereiter des Faschismus* (2019, 746 s.). Bd. 13,1: *Schriften zur Kultur: Jean Pauls Revolutionsdichtung* (2020, 712 s.). Bd. 14: *Das grüne Jahrzehnt* (2020, 720 s.).

2 Celá pozůstalost byla Harichovou vdovou uložena v amsterodamském Mezinárodním institutu pro sociální dějiny a nachází se tam dodnes.

cenského spisovatele Jeana Paula.³ Kromě ní publikoval komentovanou edici Jean Paulových kritik filosofie německého idealismu,⁴ již v roce 1955 vydal knižně svůj obsáhlý úvod k novému východoněmeckému vydání klasického životopisu J. G. Herdera od Rudolfa Hayma⁵ a později dvě knihy vztahující se k strategiím levicového hnutí,⁶ po sjednocení Německa pak paměti a knihu o Nietzschem.⁷ Po Harichově smrti vyšel z pozůstalosti ještě autobiografický spis *Ahnenpass* a dva rozsáhlé rukopisy o jeho filosofickém učiteli Nicolai Hartmannovi.⁸

Těm, kteří Haricha znají, a přitom ho nečetli, je pak jeho jméno většinou známo jako jméno politického vězně, který byl v politickém procesu roku 1957 Nejvyšším soudem NDR odsouzen k desetiletému vězení za vedení „kospirační skupiny nepřátelské státu“ a po propuštění (nakonec již roku 1964) žil ve „vnitřní emigraci“, nicméně jako nadále přesvědčený marxista. Je zásluhou Heyerovy edice, že Haricha znovuobjevuje nejen jako člověka pohnutého osudu a rozhodně samostatných postojů, neohlížejícího se na aktuální módy v 50., 70., ani 90. letech, nýbrž také jako *teoretika* mimořádného formátu, který měl ze všech marxistických myslitelů zřejmě nejbliže k o dvě generaci staršímu Györgymu Lukácsovi (1885–1971) a který se jako nikdo jiný zasloužil jak o vydávání jeho děl ve východním Německu, tak o další rozvíjení jeho přístupů.

To, co je na Harichově filosofickém úsilí nejmarkantnější a co jej spojovalo právě s Lukácsem, byla snaha o rozvíjení marxovského dialektického materialismu do systematického filosofického tvaru, dokonce – jak se Harich nedjednou vyjádřil – na úrovni systematiky Christiana Wolffa. Byl to přitom Harich, kdo od počátku kladl na systematické rozpracování marxismu důraz, nabádal k němu Lukáce a sám o ně usiloval zejména na poli teorie poznání,

-
- 3 Harich, W., *Jean Pauls Revolutionsdichtung*. Berlin, Akademie-Verlag 1974 – Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1974.
 - 4 Harich, W., *Jean Pauls Kritik des philosophischen Egoismus*. Leipzig, Reclam 1967 – Frankfurt a.M., Suhrkamp 1968.
 - 5 Harich, W., *Rudolf Haym und sein Herderbuch. Beiträge zur kritischen Aneignung des literaturwissenschaftlichen Erbes*. Berlin, Aufbau-Verlag 1955.
 - 6 Harich, W., *Zur Kritik der revolutionären Ungeduld. Eine Abrechnung mit dem Alten und dem neuen Anarchismus*. Basel, Edition Etcetera 1971; týž, *Kommunismus ohne Wachstum? Babeuf und der „Club of Rome“*. Sechs Interviews mit Freimut Duve und Briefe an ihn. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1971.
 - 7 Harich, W., *Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit. Zur nationalkommunistischen Opposition 1956 in der DDR*. Berlin, Dietz 1993; týž, *Nietzsche und seine Brüder. Eine Streitschrift in sieben Dialogen mit Paul Falck*. Schwedt, Kiro Verlag 1994.
 - 8 Harich, W., *Ahnenpass. Versuch einer Autobiographie*. Berlin, Schwarzkopf & Schwarzkopf 1999; týž, *Nicolai Hartmann. Leben, Werk, Wirkung*. Hrsg. M. Morgenstern. Würzburg, Königshausen & Neumann 2000; týž, *Nicolai Hartmann. Größe und Grenzen. Versuch einer marxistischen Selbstverständigung*. Hrsg. M. Morgenstern. Würzburg, Königshausen & Neumann 2004.

logiky, dějin filosofie a teorie dialektiky (zde zejména filosofie přírody a člověka v konfrontaci s N. Hartmannem či A. Gehlenem). Výsledkem Lukácsovy práce na poli estetiky a dialektiky *společenského* bytí budou posléze monumentální spisy jeho stáří *Die Eigenart des Ästhetischen* (1963) a *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins* (posmrtně, 1984/1986). K Harichovu smutku však ani Lukács, ani on sám nestihli napsat soustavný spis o etice (existuje toliko raný Lukácsův spis *Taktik und Ethik*).

Texty a životní osudy W. Haricha skýtají bolestný pohled na moderní evropské dějiny, na upřímné snahy i iluze na jedné straně a na myšlenkově sterilní a represivní systémy na hony vzdálené tomu, co by podle svých teoretiků měly reprezentovat, na straně druhé. Život královeckého rodáka Haricha byl spojen s Berlínem, kde s disertací o J. G. Herderovi a jeho recepci v buržoazní historiografii 19. století, *Herder und die bürgerliche Geisteswissenschaft*,⁹ absolvoval Humboldtovu univerzitu a začal na ní již roku 1948 sám vyučovat. Ještě jako středoškolák na ní navštěvoval kurzy Nicolaie Hartmanna a Eduarda Sprangera a pracoval na japonské ambasádě. V říjnu 1942 byl nucen vstoupit do Wehrmachtu, dělal v něm ale vše pro to, aby se vojenským povinnostem vyhnul: opakovaně úspěšně simuloval ischias a dvakrát dezertoval. Poprvé za to byl tři měsíce vězněn, od podzimu 1944 až do května 1945 se s falešnými papíry skrýval v Berlíně a spolupracoval s protinacistickým odbojem.

Po válce začínal jako novinář v obnovené *Weltbühne*, do Komunistické strany Německa vstoupil v únoru 1946, následně se stal členem SED (Sjednocené socialistické strany Německa, která v sovětské zóně vznikla roku 1946 násilným sloučením komunistické a sociálnědemokratické strany Německa). Kromě přednáškové činnosti se etabloval jednak jako publicista v listech *Kurier* a *Tägliche Rundschau*, od roku 1953 první šéfredaktor *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, centrálního orgánu východoněmecké filosofie, jednak jako lektor nakladatelství Aufbau. Na obou těchto platformách se snažil rozvíjet přístupy G. Lukácse, který se po válce, již strávil v moskevském exilu, stal nejvlivnějším marxistickým filosofem a estetikem zvláště v NDR. V Aufbau-Verlag vycházela – s podporou Johannese R. Bechera – následně, pokud jde o vlastní organizační i redakční práci, hlavně Haricha – dlouhá řada Lukácsových studií o německé literatuře, usilující o rozlišení jejích „pokrokových“ a „reakčních“ proudů od sklonku 18. století až po současnost.

Prvním dílem Harichovy redakce byl Lukácsův vlivný spis *Existentialismus oder Marxismus?* (1951), vrchol Lukácsova díla před rokem 1956 pak před-

9 Harich, W., *Herder und die bürgerliche Geisteswissenschaft* (1951). In: též, *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 1,2, s. 657–919.

stavovaly syntézy *Der junge Hegel* (1948/1954) a *Die Zerstörung der Vernunft* (1954). Pokud přitom dnes tato díla vnímáme jako referenční a jako některé ze stěžejních výkonů poválečného marxistického myšlení, pak právě edice pozůstalosti hlavního německého redaktora Lukácsových spisů W. Haricha ukazuje, jaké příběhy, osobní, institucionální i teoretické boje za každou publikací stály, jak zejména vydání „Mladého Hegela“ bylo úmyslně zdržováno v souvislosti s vyostřeným „bojem o Hegela“ mezi východoněmeckými marxisty na počátku 50. let a jak vydání v Aufbau-Verlag přišlo teprve 6 let po vydání tohoto díla v Curychu roku 1948.

Harich i Lukács pokládali marxismus (včetně Leninova rozvinutí, ač nikoli jako dogmatické pravdy beze zbytku) za vrchol evropského filosofického vývoje, který však jako takový je (má být) *syntézou a sebezpřekonaním* tohoto vývoje, překonaním ve směru *uskutečnění* filosofie v praxi, ve společenském bytí a humanizaci světa.¹⁰ V tomto smyslu by měl socialismus, jeho teorie stejně jako politická praxe, podle Haricha i Lukáče absorbovat všechny duchovní proudy minulosti, které ukazovaly tímto směrem a nesly dějiny právě jako vývoj umožňující – přes překonávání protikladů a překážek – plné uskutečnění lidskosti. Edice Andrease Heyera, zejména svazky věnované Harichovu berlínskému působení od konce 2. světové války po jeho zatčení a kontaktům s Lukáčsem,¹¹ dokládají Harichovo a také Lukáčsovo usilování o teoretickou kulturu marxismu a uskutečňování politiky, která by jím měla být usměrňována, totiž marxismu *jako* teoretické kultury a socialismu *jako* společenského zřízení, které bude opravdu novou formou života: nejen výrobních a byrokratických, nýbrž zejména mezilidských a kulturních vztahů. Socialismus měl být vyšší vývojovou formou ve srovnání s vývojem, který evropská společnost do poloviny 20. století zažila a v němž se mladému Harichovi jevilo naprosto nemožné pokračovat. Harich si osvojil Lukáčsovu diagnostiku společensko-ekonomických a kulturních příčin válečných katastrof 20. století, imperialismu, rasismu a šovinistického nacionalismu – a od brzkého mládí se angažoval jako antifašistický intelektuál věřící v (dle něj: *jedinou*) šanci vybudovat nové Německo a novou Evropu na socialistickém základě. V dané historické situaci to pro něj znamenalo: sovětskou cestou.

10 Tímto směrem v českém prostředí explicitně ukazoval Augustin Smetana (viz zejm. spis *Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie*. Hamburg, Hoffmann und Campe 1850) a radikálně demokratický proud filosofického myšlení, dále zejména František Matouš Klácel a Ignác Jan Hanuš. O této problematice a jmenovaných autorech nově Bojda, M., *Filosofie Národního divadla a Miroslav Tyrš. (Příspěvek k dějinám českého myšlení 19. století)*. Praha, Academia 2021.

11 Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 1,1 a Bd. 9.

Debata o Hegelovi a lukácsovský svazek skýtá možná vůbec nejlepší vhled do osobního i myšlenkového vývoje W. Haricha a do východoněmecké filosofie jeho doby. Svazek přináší Harichovy interní lektorské posudky i tištěné recenze děl a množství dopisů, zde pokaždé ve vztahu k Lukácsovi. Ukazuje, jak nepohodlná byla situace a nesamozřejmě uplatnění takových osobností, jakými byli Lukács, Harich či Ernst Bloch (od roku 1948 ordinarius v Lipsku), na které nediferencované pozdější vidění může zhlížet prostě jako na marxisty = *exponenty* tehdejšího režimu, aniž by vidělo rozpětí teoretických přístupů v rámci marxistického myšlení a historických možností jeho realizací. Svazek ukazuje nekončící boje uvedených filosofů jednak s „levicovým sektářstvím“, se zúženě vidícím dogmatismem či pouhým partajním byrokratismem, jednak s „pravicovým revizionismem“, s ideovými kritikami, které opouštějí samu půdu dialektického materialismu. (Tak Harich kriticky viděl nejen Frankfurtskou či pozdější Budapeštskou školu, nemluvě o francouzských levicových existencialistech, jako byli Sartre, Simone de Beauvoir či Merleau-Ponty, nýbrž v mnohém i E. Blocha.)

Zásadní boj, který Harich spolu s Lukáčsem v první půli 50. let vedli, byl boj o tvářnost kultury a humanitních věd v socialistickém Německu, který se promítl také do hegelovské debaty: boj proti proletkultovským výstřelkům a nejen plošně protiburžoaznímu, nýbrž i protiintelektuálnímu sektářství stranických dogmatiků, kteří odmítali integrovat německou klasickou filosofii do dědictví, k němuž se NDR má závazně hlásit. S těmito snahami, propletenými s osobními resentimenty sektářů vůči mnohem vzdělanějším, a tak i velkoryseji myslícím teoretikům, kteří byli denuncováni jako „revizionisté“ či „idealisté“, se trpce potýkal i Ernst Bloch, a to nejen v souvislosti se svou hegelovskou knihou *Subjekt-Objekt* (1951). Tažení proti Hegelovi mělo přitom tragikomické východisko v autoritativním Stalinově odmítnutí Hegela jako „aristokratické reakce na francouzský materialismus a Francouzskou revoluci“, odmítnutí, jehož formulaci nikdo nemohl najít ve Stalinových spisech.

Harich podobně jako Lukács zdůrazňoval, že marxistická „ortodoxie“ se má týkat *metody*, nikoli kanonizace jednotlivých výroků klasiků bez ohledu na jejich kontexty a správnost. Odmítání Hegela se přitom blížily podobné přístupy k velké řadě jiných osobností a okruhů německých duchovních dějin, např. k výmarské klasice (o „iracionalistické“ romantice vůbec nemluvě).¹² V tomto ohledu sehráli Lukács či Harich výrazně pozitivní roli v tom,

12 Viz vynikající knihu Andrease Heyera k recepci Goetha ve východním Německu *Der gereimte Genosse. Goethe in der SBZ/DDR*. Baden-Baden, Tectum 2017. Od Heyera viz i celou řadu studií k Harichovi, filosofické kultuře NDR a obecně k politické filosofii evropského novověku: *Studien zu Wolfgang Harich*. Zweite, völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Norderstedt, Books on Demand 2016; *Ökologie und Opposition. Die politischen Utopien von Wolfgang Harich*

že „politiku dědictví“ pojímali inkluzivně vůči autorům nikoli bezprostředně plebejského původu či levicového smýšlení. Nečinili tak ale tím, že by tyto autory uměle překrucovali anebo opouštěli svá vyhraněná systematická kritéria, nýbrž opravdovým promyšlením proměnlivosti, *vývoje* forem uvědomění a vyjádření dialektických principů skutečnosti a emancipačních snah. Lukács svými výklady umožnil integraci Goetha, Schillera či Gottfrieda Kellera do „pokrokové tradice“ německé kultury, ve francouzském prostředí šlo zejména o rojalistu Balzaca, v ruském např. o Tolstého. Z moderních spisovatelů si Lukács stejně jako Harich nejvýše cenil Thomase Manna, který zase prokazoval úctu jemu.

Lukács tedy formuloval program a dějinný vývoj socialistického umění nikoli na základě apriorních třídních či formálních předpokladů, nýbrž pojímal ho jako složitý a bohatě zprostředkovaný problém, který se týká (vysoké) úrovně chápání a zobrazení skutečnosti; takového, které stojí *nad* stávajícím vývojem a chápe skutečnost, která je *procesem* a *vztahem*, v její totalitě.¹³ Umění splňující taková kritéria je podle Lukácsa umění kriticko-realistické, přičemž moment kritičnosti, dialektického vidění skutečnosti v uvedeném smyslu, nesmí ztratit ani socialistický realismus, neboť právě *on* je jeho kritériem. V tom spočívala specifická ambivalence Lukácsova stanoviska: jeho kvalitativní náročnosti, a zároveň odporu k jen vnějškové, zdánlivé inovativnosti, odbývajících se pouhou destrukcí forem. V kritice avantgardy se Lukács střetl s Blochem, který byl zastáncem expresionismu a relativizoval Lukácsovo pojetí totality jako „uzavřené“. (Toto pojetí se filosoficky blížilo spíše pozdnímu Engelsovi než Marxovi.)

Harich pokládal „inkluzivní“ a subjektivní faktory Blochova utopismu za marxismu cizí a zejména ve druhé polovině svého života, kdy docházelo k ideologickému uvolnění východoněmecké umělecké i společenskovední scény, se ostře stavěl proti zanedbávání konsekventního teoretického založení v Lukácsově stylu a přijímání revizí marxismu „zprava“, z nikoli dia-

und Robert Havemann. Berlin, Helle Panke e. V. 2009; *Sozialutopien der Neuzeit. Bibliographisches Handbuch.* (2 Bde.) Münster, LIT 2008–2009; *Risse im Fundament – Die Logik der Veränderung. (Essays und Aufsätze zur Geschichte der Utopie).* Baden-Baden, Tectum 2020; *Freiheit im Nirgendwo. Das linke Ding der Utopie.* Norderstedt, Books on Demand 2015; *Die Verfassung der Jakobiner von 1793 und ihr historischer Kontext.* Baden-Baden, Nomos 2019; *Die französische Aufklärung um 1750. Die Diskurse der Jahrhundertmitte zwischen Innovation und Tradition.* Berlin, Uni-Edition 2005; *Materialien zum politischen Denken Diderots. Eine Werksmonographie. (Schriften zur Rechts- und Staatsphilosophie).* Hamburg, Verlag Dr. Kovač 2004, ad. Heyer je také editorem dosud necitovaných výborů z Harichových děl: Heyer, A. (Hrsg.), *Wolfgang Harich in den Kämpfen seiner Zeit.* Hamburg, Laika 2016; Heyer, A. (Hrsg.), *Wolfgang Harichs politische Philosophie.* Hamburg, Verlag Dr. Kovač 2012.

13 Srov. sborník s příznačným citátem z Lukácsa v názvu: „Bei mir ist jede Sache Fortsetzung von etwas.“ *Georg Lukács. Werk und Wirkung.* Hrsg. Ch. J. Bauer et al. Duisburg, Universitätsverlag Rhein-Ruhr 2008.

lekticko-materialistických pozic (Frankfurtská škola), nemluvě o otevírání se vysloveně nematerialistickému myšlení. Na druhou stranu se v 50. letech výrazně angažoval, a to nejen v rámci „péče o dědictví“ (*Erbpflege, Erbpolitik*) ve vztahu k osobnostem starších německých duchovních dějin (kromě Hegela či Herdera lze na prvním místě jmenovat Heinricha Heina, jehož šestisvazkovou edici Harich v Aufbau-Verlag editoval),¹⁴ nýbrž např. i při obhajobě Bertolta Brechta, a sice v obdobných intencích spojení politicko-ideové a esteticko-formální progresivnosti v umělecké tvorbě. Heina Harich ukázal jako prvního, kdo začal německou historii a kulturu interpretovat prizmatem sváru pokroku a reakce. V případě Heina i Brechta se Harich postavil proti plochosti oficiálních režimních výkladů.

Pramenný výzkum předložené edice Andrease Heyera ukazuje, jak ve své době Harich bojoval o co nejširší fundaci socialistického myšlení a kulturního provozu, jak vlastně už jen jeho lektorská aktivita – nejen do roku 1956, ale i následně, když od roku 1965 pracoval pro Akademie-Verlag – byla zasvěcena úsilí o zpřístupňování a myšlenkové reflexe předních děl měšťanské epochy 19. století. Zvláštní důraz Harich kladl na základní díla buržoazní literární a filosofické historiografie, jako byly spisy R. Hayma, G. G. Gervina, H. Hettnera, T. W. Danzela, D. F. Strauße či F. T. Vischera. V jeho snahách o jejich vydávání, obnovených v 70. letech, lze vidět Harichův smysl pro důležitost dějinného vědomí a tradice, historického i systematického ukotvení programu, který člověk chce realizovat aktuálně, ať už ve vědě, v umění, nebo v politice.

Socialismus pro Haricha, Lukáče či Blocha neznamenal „tlustou čáru“ za buržoazní minulostí, nýbrž navázání na to hodnotné a trvale platné z ní. To je přitom třeba *studovat*, znát a vyrovnávat se s tím.¹⁵ Opravdové diskuse a kritiky, kterých by bylo třeba a kterých by byl pln i autor těchto řádků, by se (bývaly) měly týkat toho, *co a proč* je z dějin – a v dějinách a lidském životě vůbec – v harichovském materialismu pokládáno za to hodnotné a *jak*

14 Heine, H., *Gesammelte Werke*. (6 Bd.) Hrsg. W. Harich. Berlin, Aufbau-Verlag 1951.

15 Podobnou roli jako Lukács či Harich ve vztahu ke „klasickému“ dědictví německé kultury, ve snaze o uchopení a tvůrčí rozvíjení toho „pokrokového“ z ní, sehrál v českém prostředí Zdeněk Nejedlý, orientovaný primárně na hudbu. Nejedlý však byl na prvním místě historikem, jeho teoretické myšlení bylo nesrovnatelně omezenější (zase ale nezatížené „ortodoxii“ filosofické systematiky, v jistém smyslu otevřenější subjektivnímu faktoru – odtud také jeho „avantgardismus“, obdiv k Mahlerovi či Ostrčilovi), a přes svůj jednoznačně kladný postoj k socialismu nebyl ve skutečnosti marxistou; jeho historické ani uměnovědné myšlení nebylo principiálně materialistické. Také Nejedlý sehrál po únoru 1948, kdy svou tvorbu a osobnost zásadně zdiskreditoval zaslepenou oddaností Gottwaldově a Stalinově linii i vlastními mocenskými aktivitami, pozitivní roli alespoň tím, že před „proletářským“ sektářstvím uchránil podstatné vrstvy české kulturní tradice a jejich integraci do kulturní politiky nového státu nechal jejich hodnoty, byť integrované selektivně a za cenu schematického výkladu, potenciálně pozitivně působit už jen kvalitativní náročností a hodnotovou orientací (Smetana, Fibich, Němcová, Jirásek, Neruda ad.).

to má být uchopováno dnes. Tady by bylo mnoho sporných bodů, už jen v kritériích „iracionalismu“, za něž Harich a Lukács kritizovali jiné autory: od Schellinga přes Nietzscheho až po Jasperse. Bohužel takovéto opravdové „obsahové“ diskuse těmto autorům ani v jejich době nebyly příliš dopřány, většina bojů se týkala pouhého nepochopení, odmítání a potlačování, nikoli otevřené teoretické výměny názorů. Situace se ovšem příliš nezlepšila ani po smrti těchto autorů, protože pak následovala ještě více „tlustá čára“ za vším „marxismem“, za tím, co se s tímto pojmem spojuje. Tato „tlustá čára“ je většinou rýsována o to bojovněji, oč méně toho o marxismu kdo opravdu ví, a tak se spíše setkáváme se stálou „regenerací“ sektářské neochoty naslouchat jinému stanovisku: ať už z jedné strany, nebo z druhé.¹⁶ Předložená Heyerova edice skýtá další plastický doklad, platný nejen pro marxismus, že každý správný (později tak viděný) „dogmatik“ platí ve své době za „revizionistu“.

Spříznění s Lukáčsem a osobní a teoretická rovina se u Haricha prolínají také proto, že u něj, stejně jako u jeho maďarského přítele, došlo k radikálnímu zlomu roku 1956. Tehdy bylo brutálně potlačeno jednak maďarské povstání, do jehož předních řad se postavil Lukács, jednak „kontrarevoluční spiknutí“ W. Haricha a jeho „skupiny“. Lukács se v budapeštském „Petőfiho kroužku“ stal mluvčím snah o revizi dosavadního budování socialismu a ministrem kultury ve vládě Imre Nagyho (ačkoli následně odmítl jeho snahu o vystoupení z varšavského paktu a boj se sovětskou armádou). Po Nagyho pádu byl zatčen a internován v Rumunsku. Z předložených dokumentů vyplývá, že osudu Nagyho, který byl popraven, se Lukács vyhnul především díky svému renomé na mezinárodní kulturní scéně. Mohl se vrátit do Budapešti, byl však vyloučen z komunistické strany, izolován a nucen žít už jen

16 Výmluvným příkladem byly a zůstávají akademické osudy jiné výjimečné osobnosti marxistického myšlení 2. poloviny 20. století, Hanse Heinze Holze (1927–2011), tentokrát v západo-německém a švýcarském prostředí. Holz, který promoval u Ernsta Blocha v Lipsku, vytvořil rozsáhlé dílo (několik desítek knižních publikací), s nímž se mezi německy píšícími marxisty 20. století může měřit pouze dílo Lukáčsovo a Blochovo, nyní po edici pozůstalosti možná Harichovo. Holz se obzvláště zasloužil o rozkrytí politického myšlení G. W. Leibnize: editoval a v několika knihách vyložil jeho dílo, zejména jeho politické spisy. Ačkoli tyto edice a výklady byly nesporně nejvýznamnějším novodobým příspěvkem k poznání Leibnizova politického myšlení, nová rozsáhlá kolektivní monografie Beiderbeck, F. – Dingel, I. – Li, W. (Hrsg.), *Umwelt und Weltgestaltung. Leibniz' politisches Denken in seiner Zeit* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2015), mu nevěnuje žádnou pozornost (obsahuje jeden letmý komparativní odkaz a dvě citace jeho překladů) a edice Gottfried Wilhelm Leibniz: *Politisches Denken* (Hrsg. K. Kremb. Wiesbaden, Marixverlag 2016) Holze nezmiňuje ani jednou. V obou případech je tomu tak přesto, že pramenně i interpretačně k těže tematice, do té doby srovnatelně nezpracované a v rámci leibnizovské literatury stále okrajové, Holz vykonal základní, nepominutelnou práci. Byl ovšem – marxistou.

jako soukromý učenec (což mu na druhou stranu umožnilo vytvořit již zmíněné vrcholné spisy).

Harich byl 29. 11. 1956 spolu s několika dalšími lidmi včetně své partnerky zatčen a 9. 3. 1957 odsouzen k deseti letům vězení. Dostal ze všech nejvyšší trest (reálnou hrozbou byl i trest smrti), který o dva roky zkrátila až amnestie vyhlášená v prosinci 1964 u příležitosti 15. výročí vzniku NDR. Vězeňská léta strávil Harich v Budyšině a až do roku 1963 zde nesměl číst žádnou knihu. K zatčení došlo v důsledku jeho neopatrných aktivit proti Ulbrichtovu režimu. Harich si v době „tání“ po Stalinově smrti a v souvislosti se svou rostoucí nespokojeností s režimem dělal iluze nejen o jeho reformě, nýbrž i o odstranění Ulbrichta a možnosti získat pro tyto změny sovětského velvyslance. Jednal osobně jak s ním, tak s Ulbrichtem (který mu dal ovšem jasně najevo, že aktivity ve stylu „Petöfihó kroužku“ nehodlá trpět). Po zklamání z neochoty velvyslance Puškina jednal pak Harich se západoberlínskou SPD a její zvláště podezřelou „Ostbüro“ a koncem listopadu ještě vyjel na tři dny do Hamburku, kde jednal mj. s redaktorem *Spiegela* Rudolfem Augsteinem. Kromě toho pracoval na spisku *Plattform für einen besonderen deutschen Weg zum Sozialismus (Platforma pro zvláštní německou cestu k socialismu)*¹⁷ a již dokončil studii „Malé vademekum pro schematicky“ (původně „Vademekum pro dogmatiky“), která měla vyjít v *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*.¹⁸

Harich byl však ihned po svém návratu z Hamburku v NDR zatčen a nejenže nevyšly jeho již hotové práce, nýbrž – jak v editovaných vyjádřeních sám píše – režim následně pracoval na systematickém vytlačení jeho díla a možného vlivu z veřejného prostoru. Totéž platilo pro Lukáče, proti němuž však „pouze“ vyšla denunciační brožura *Georg Lukács und der Revisionismus* (1960). Jeho práce nebyly vydávány a první publikace, antologie jeho studií, vyšly až v polovině 70. let (*Dialog und Kontroverse mit Georg Lukács* 1975, *Kunst und objektive Wahrheit* 1977). Následně publikace Lukáčových děl či textů o nich byly jak jen možno omezené a opatřené povrchními kritickými výklady, stavějícími proti němu Adorna či Benjamina, což Haricha obzvlášť dráždilo. Vrcholem Harichovy nespokojenosti byl jeho třikrát účelově odmítnutý článek *Mehr Respekt vor Lukács!*, který chtěl vydat při příležitosti 100. výročí Lukáčova narození. Několikrát ho kvůli umožnění publikace přepracovával, vždy však s opakovanou rétorickou otázkou: „Wo leben wir eigentlich?“

17 Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 1,1.

18 Páté číslo s ní či studií E. Blocha bylo státní mocí zkonfiskováno a téměř zcela zničeno. Od roku 1956 se pod zhoršující tlak dostal i sám Bloch, jakkoli se politické činnosti v Harichově stylu vyhýbal. (Tak nakonec nesměl promovat ani H. H. Holze, jakkoli jeho disertaci roku 1956 již pozitivně posoudil.)

Po Harichově propuštění z vězení mezi ním a Lukácsem žádný další korespondenční a osobní kontakt nebyl obnoven. Z vydaných materiálů (úvah samotného Haricha) se dozvídáme, že na tom měl mít vinu hlavně někdejší Harichův spolupracovník Walter Janka, který byl sice odsouzen spolu s ním, ale již roku 1960 byl propuštěn a následně rehabilitován. Janka měl v Lukácsovi úmyslně vyvolat nedůvěru k Harichovi a ostatním jeho přátelům v NDR pomluvami o zmaření pokusu o jeho tajnou přepravu do Berlína v říjnu 1956, kterou měl podporovat ministr Becher, ale zakázat samotný Ulbricht. Jankovou vinou byl tedy Lukács odštížen od svých několika málo teoretických i osobních přátel v Německu.¹⁹

Harich se však od Lukáce podobně jako od socialismu, ba od samotné NDR nikdy nedistancoval, naopak propagování Lukácsova díla patřilo nadále k hlavním rysům jeho duchovního snažení. Snažil se marxismus oplodnit také podněty N. Hartmanna, kterého označoval dokonce za „největšího německého filosofa 20. století“.²⁰ Byl to Harich, kdo Lukáce přivedl ke studiu Hartmannovy filosofie, s níž najdeme tolik konfrontací v *Die Eigenart des Ästhetischen*, ale i v díle *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*. Harich sám po návratu z vězení pracoval do roku 1979 znovu jako lektor, mj. na edici sebraných spisů Ludwiga Feuerbacha. V 70. letech pracoval také na – v mnohém brilantní – dialekticko-materialistické kritice Kantovy filosofie (rukopis *Widerspruch und Widerstreit* je obsažen ve 3. svazku Heyerovy edice, hartmannovské práce v 10. svazku).

Po svém odchodu do invalidního důchodu žil Harich v izolaci od oficiálního akademického či politického života, ale i beze snah o vytváření nějakých podzemních intelektuálních kroužků. Filosofické práci se věnoval nadále a rád při ní využíval netradiční metodu fiktivních filosofických rozhovorů, v nichž se kritická analýza rozvíjí konfrontací jeho „alter-ega“ se zvoleným oponentem. V prvé řadě pracoval na knize o Hartmannovi, jejíž vydání za jeho života nakonec zmařila trvalá neochota Akademie-Verlag. Harich si podobně jako Lukács cenil Hartmannovy snahy vybudovat systematickou ontologii a v jednotě s ní filosofii člověka, estetiku a etiku. Považoval jeho dílo za výkon dalece předčící ontologie fenomenologické či existencialistické, kterému však pro jednotu stavby a patřičné konsekvence pro filosofii společnosti či dějin chybí marxistický monismus a jeho dialektika. Dialog se

19 Viz Harichovu knihu *Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit. Zur nationalkommunistischen Opposition 1956 in der DDR* (c.d.), reagující na Jankovy paměti: *Schwierigkeiten mit der Wahrheit* (Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1989). Harich Janku pro pomluvy a obvinění ze „zrady“, obsažené v jeho pamětech, zažaloval a proces vyhrál. Mimořádně inspirativní jsou také paměti Harichovy poslední (páté) ženy Anne Harichové: Harich, A., *Wenn ich das gewußt hätte... „Erinnerungen an Wolfgang Harich [noch eingeschroeißt]*. Berlin, Das Neue Berlin 2007.

20 Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 9, s. 413.

Harich snažil vést také s Arnoldem Gehlenem a moderním antropologickým myšlením.

Harich zůstal loajální k NDR i přes perzekuce, které v ní zažil, z ideového přesvědčení o nutnosti socialistické cesty v moderním světě. Samozřejmě viděl (a prožil) nedostatky „reálně socialistických“ režimů, západoevropský a americký kapitalismus a „jeho“ filosofii a kulturu však nepokládal za lepší. Po válce pokládal za nezbytnou podmínku demokratického vývoje zestátnění velkého průmyslu, vyvlastnění majetku válečných zločinců a důsledné odstranění nacistů z politiky; varoval také před následky provázání západo-německého hospodářství s americkým trhem a jeho monopoly. Odsuzoval militantní antikomunismus SRN (včetně Schumacherovy SPD) a perzekuce komunistů v ní – v kontrastu k často nehorázným rozsudkům nad bývalými předními nacisty. (Kvůli nespokojenosti s poválečným vývojem SRN z ní roku 1948 emigroval i Karl Jaspers, který rozhodně nebyl socialista.)

Z editovaných dokumentů zjišťujeme opravdovost Harichovy „sebekritiky“ po jeho a Lukácsově „osudové chybě“ roku 1956²¹ a jeho loajalitu ke státu, resp. straně a hnutí, v jejichž historickou roli věřil. Za „politováníhodný politický omyl“ dokonce označil Lukácsovu sympatii k pražskému jaru v roce 1968,²² poslední Lukácsův nonkonformní veřejný projev následující poté, co byl po osmdesátce znovu přijat do maďarské komunistické strany. Z obavy před jeho politickým *zneužitím* se stavěl velmi rezervovaně ke spisu *Demokratisierung heute und morgen*, v němž Lukács na snahy pražského jara reagoval, a snažil se odradit od jeho vydání.²³ Lukács zde prosazoval prvky demokratizace všedního života na principu systému rad, čímž se podle Harichova mínění přiblížil trockismu.

Lukácsovu i Harichovu opatrnost je třeba vidět diferencovaně, nejde jen o rezignované konečné „oddání se“ svrchované moudrosti strany. Harich se snažil – v novém světě po pádu Berlínské zdi a znovusjednocení Německa – o reálně-politickou analýzu situace a intencí či konsekvencí jednotlivých kritických postojů vůči statu quo. Tak či onak je odmítal, pokud přicházely „zprava“ a geopoliticky mířily na Západ, pokud nepředstavovaly *sebekritiku* režimu či ideologie jejich vlastními prostředky, nýbrž „otevření na Západ“, které by přineslo *pohlčení* z jeho strany a *nivelizaci* marxistického založení

21 Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 9, s. 461.

22 Tamtéž.

23 Tento způsob chování Haricha postihl po vazbě, která podlomila i jeho fyzické zdraví. Lukács sám svůj spis – ze strachu, aby se opět nedostal do pozice nepřítele režimu, intelektuála, který režim veřejně „napomíná“, a tak zpochybňuje – v roce 1968 nevydal, nýbrž odevzdal straně k internímu uvažování. Vyšel nakonec pouze v Budapešti roku 1985 péčí mezitím vzniklého Lukácsova archivu, kterému ho ústřední výbor maďarské komunistické strany naštěstí zase vydal.

režimu (byť jen domnělého). V tomto duchu vnímal Harich pád SED a znovusjednocení Německa jako připojení k západnímu trhu, jehož mechanismy (včetně jejich ideologických obrazů) v jeho očích fungují podle již odhalených pravidel a směřují společnost, tentokrát již globální, do duchovní, sociální i ekologické pustoty. (Naproti tomu měla být podle Haricha jedinou šancí pro udržení východního Německa jeho existence v podobě „německého Piemontu“.) To, že „reálně socialistické“ režimy vlastními chybami připravují svůj konec a potlačováním osobních svobod ztrácejí morální legitimitu (a věrnost reklamovaným ideálům), Harich nemohl nevidět; tematizovat to explicitně nemohl, čtenář nicméně přece jen postrádá hlubší reflexe demokratických deficitů v zemích východního bloku. Jistá iluze marxismu, že určité uspořádání společensko-ekonomických vztahů *samo* přivodí kýženou demokratizaci a překoná ve společnosti síly, které v minulosti způsobily masové utrpení, zůstávala přítomna i v Harichově myšlení.

V letech 1979–1981 Harich se státním souhlasem žil ve Vídni a v západním Německu, vrátil se však do NDR zklamán ještě více situací ve zbytku německojazyčného prostoru a v praktickém ohledu nemožností pobírat v plné výši svůj invalidní důchod. SRN jeho vyplácení podmiňovala přihlášením se za politického uprchlíka, což Harich zásadně odmítl – na rozdíl od Ernsta Blocha, který tímto způsobem emigroval po vztyčení Berlínské zdi (1961) a kterému to Harich nikdy nepřestal vyčítat. Podobně jako Bloch se z jedné návštěvy v Tübingen do NDR již nevrátil jeho kolega na univerzitě v Lipsku Hans Mayer. Po znovusjednocení Německa, jež podporoval jako takové, nikoli však v provedení, v němž k němu došlo, se Harich stal předsedou Alternativen Enquetekommission Deutsche Zeitgeschichte, která chtěla tvořit protipól k jednostranné interpretaci dějin NDR.

Čtvrtstoletí v NDR pro propuštění z vězení tedy v Harichově životě ostře kontrastovalo s desetiletím poválečným, kdy se jako velmi mladý neobyčejně rychle a intenzivně uplatnil v akademickém i veřejném prostředí. Jak řečeno, toto uplatnění bylo vyplněno stálými boji se stranickými dogmatiky a originální prací věnovanou zúročení hodnot vytvořených v předchozích dějinách německé kultury. Na druhou stranu Harichovi v raném vzestupu, mj. v akademické i redakční kariéře ještě před promoci a třicítkou, jistě pomohla odhodlaná oddanost novému socialistickému projektu (a také Sovětskému svazu). Harich byl nicméně natolik temperamentní a myšlenkově samostatný, že se do kolizí dostával i v těchto raných letech – a to ho ovšem uchránilo před fanatismem sektářského typu, který jako takový odsuzoval a jímž sám utrpěl.

„Pravověrný“ marxismus-leninismus *byl* teoretickým postojem, který si Harich uchoval a který rozvíjel po desítky let v konfrontacích s koncepty jiný-

mi, a to napříč epochami (jeho přednášky i studie, vydané v Heyerově edici, sahají od antiky až po současnou filosofii). To, že tomuto postoji – vzhledem k pevnému přesvědčení o jeho *vědeckosti* – propůjčoval autoritativní vliv při posuzování odlišných děl a že akceptoval ideologický *oktroj* shora v kulturním a společenském životě vůbec, že neproblematizoval např. vztah ideologie či teorie a státní moci (např. odborné výklady publikací ve smyslu marxismu-leninismu a s tím jakousi univerzální-mocenskou roli filosofie v kontrole veřejné diskuse), je faktem.²⁴

Na druhou stranu je zase třeba vyzdvihnout, že Harich valnou část svého filosofického díla zasvětil tématům a osobnostem, které viděl jako *přehlížené*, nedostatečně doceněné a v tehdejší době upozaděné, což je další silný argument proti případnému znehodnocujícímu pohledu na jeho působení ve vztahu k režimu a době. S výjimkou mladých let, kdy to bylo částečně v rámci snahy o vytvoření nového socialistického Německa, Harichovi není možné vyčítat konjunkturalismus. V jeho případě byl nedogmatický marxismus opravdovým teoretickým přesvědčením, které si uchoval i po věznění a zastával ho až do konce života. Od počátku své myšlenkové dráhy toto přesvědčení důsledně prosazoval a hájil v *bojích* s dogmatiky. Harich tak sice byl stoupencem NDR a marxistou, a přece nebyl „režimním“ akademikem, nýbrž od svého zatčení až do smrti, tzn. valnou část svého profesního života, spíše „disidentem“. Neemigroval ani, když mohl, a po svém propuštění neusiloval o žádnou kariéru ani do roku 1990, ani po něm, kdy jiní bleskurychle začali vydávat paměti, v nichž popisovali své předchozí „útrapy“, aby si našli cesty vzhůru po jiné značce.

24 Kromě publikací Heyerových viz k Harichovu životu a k akademickému, kulturnímu i politickému vývoji v NDR publikace historika Siegfrieda Prokopa: *Ein Streiter für Deutschland: das Wolfgang Harich-Gedenk-Kolloquium am 21. März 1996 im Ribbeck-Haus zu Berlin*. Berlin, Edition Ost 1996; *Ich bin zu früh geboren: auf den Spuren Wolfgang Harichs*. Berlin, Dietz 1997; 1956 – DDR am Scheideweg: *Opposition und neue Konzepte der Intelligenz*. Berlin, Homilius 2006; „Die DDR hat's nie gegeben“. *Studien zur Geschichte der DDR 1945–1990*. Neuruppin, Edition Bodoni 2017; *Lebenswege in der DDR. Skizzen und Beiträge zu Persönlichkeiten aus Kultur, Politik und Wissenschaft*. Neuruppin, Edition Bodoni 2019; naposledy paměti *Betrogen von der „Wende“*. *Mein Leben in Böhmen, der SBZ/DDR und im Beitrittsgebiet. Tagesnotizen von 1983 bis 2003*. Berlin, Edition Ost 2020. Viz také Heyer, A. (Hrsg.), *Diskussionen aus der DDR. Festschrift für Siegfried Prokop*. 2 Bde. Norderstedt, Books on Demand 2015; dále k Harichovi: Dornuf, S. – Pitsch, R. (Hrsg.), *Wolfgang Harich zum Gedächtnis*. 2 Bde. München, Müller und Nerding 2000. Obecně k filosofii v NDR viz Schivelbusch, W., *Vor dem Vorhang. Das geistige Berlin 1945–1948*. Frankfurt a.M., Hanser 1995; Kapferer, N., *Das Feinbild der marxistisch-leninistischen Philosophie in der DDR 1945–1988*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1990; Gerhardt, V. – Rauh, H.-Ch. (Hrsg.), *Anfänge der DDR-Philosophie. Ansprüche, Ohnmacht, Scheitern, 1945–1958*. Berlin, Ch. Links 2001.

V době největšího „budovatelského“ elánu napsal Harich disertaci o osvěcenském teologu Herderovi a jeho recepci v 19. a 20. století,²⁵ staral se o vydávání klasiků a téměř výlučně autorů nepohodlných ideologickému mainstreamu tehdejší doby. Po propuštění z vazby se opět věnoval podceňovanému mysliteli, tentokrát pozdně osvícenskému literátovi, Herderovu příteli Jeanu Paulovi (pro *náboženský* základ a smysl jeho i Herderova díla neměl dostatečné pochopení), a následně zase N. Hartmannovi, ekologické kritice reálného socialismu a metakritice Nietzscheho a pokusů o renesanci jeho díla v NDR.²⁶

Harich se ovšem v padesátých letech nevěnoval jen obraně Hegela a německé klasiky. Vedle B. Brechta byl jediným významným intelektuálem, který se i přes svůj spíše nesouhlasný postoj k němu snažil zúročit podněty dělnického povstání z června 1953. Ostře se vyslovil proti politice strachu, represe a kulturní nivelizace v článku „Es geht um den Realismus“ (*Berliner Zeitung*, 14. 7. 1953), na svou dobu ojediněle odvážném. Podle A. Heyera „nebyla politika NDR roku 1953 nikde kritizována silněji než v Harichově článku“, přičemž tato kritika později ještě dále kulminovala ve spisku *Plattform für einen besonderen deutschen Weg zum Sozialismus* z roku 1956, v němž Harich usiloval o „konvergenci socialistické teorie (v debyrokratizované formě) a staroliberálních svobod“, zejména „právního státu, parlamentní demokracie, svobody tisku“.²⁷

Socialismus byl pro Haricha garantem, ne utlačovatelem osobních svobod, demokracie a kulturní tvořivosti. V 70. letech koncipoval Harich jednu z jeho prvních ekologických korekcí,²⁸ která zároveň implikovala „strukturnální“ přehodnocení celého dosavadního modelu „reálného socialismu“, jeho spoutanosti liberalistickými modely myšlení a fungování klasického industrialismu, a to tváří v tvář nejen technologicko-hospodářským změnám a so-

25 Harich připravil a komentářem vybavil výběry z Herderových spisů *Zur Philosophie der Geschichte* (2 Bde. Berlin, Aufbau-Verlag 1952) a *Patriotismus und Humanität. Aus den ‚Briefen zur Beförderung der Humanität‘ 1793–1797* (Berlin, Aufbau-Verlag 1953) a dále novou edicí Herderova životopisu od Rudolfa Hayma (*Herder nach seinem Leben und seinen Werken*. 2 Bde. Berlin, Aufbau-Verlag 1954). Obsáhlou předmluvu k němu vydal, jak již uvedeno, následně i samostatně a v roce 1955 lektoroval jediné samostatné moderní vydání Herderova spisu *Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft* (Hrsg. F. Bassenge. Berlin, Aufbau-Verlag 1955). Dodejme, že moderní edice hlavních děl zmíněných měšťanských literárních a filosofických historiků, které ještě v 1. polovině 20. století tvořily referenční rámec, východisko bádání, většinou do dnešních dnů chybějí a tito autoři prakticky přestali být čteni.

26 Zájemem o Jeana Paula Wolfgang Harich navázal na svého otce, předčasně zesnulého germanistu Walthera Haricha (1888–1931), který napsal referenční životopis Jeana Paula a jinak vydával spisy E. T. A. Hoffmanna. Ideově však Walther Harich nestál na socialistických pozicích.

27 Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 1, s. 53 n.

28 Harich, W., *Kommunismus ohne Wachstum? Babeuf und der „Club of Rome“*. *Sechs Interviews mit Freimut Duve und Briefe an ihn*, c.d.

ciálním potřebám člověka (zde eticismus proti etatismu),²⁹ nýbrž i ekologickým hrozbám ohrožujícím celou planetu.³⁰

Harichovy spisy, v čele s historicko-filosofickými studii, už v raných letech prokazují obsáhlé znalosti, mimořádnou vzdělanostní základnu napříč evropskými duchovními dějinami i myšlenkovou a stylistickou invencí. Jeho důraz na teorii poznání a logiku (oproti „vulgárně-marxistickému“ odmítání formální logiky ve prospěch logiky dialektické – zde se Harich rozchází s Hegelem i Lukácsem) byl nejen ve své době ojedinělý a v podobě Harichových přednášek a spisů přinesl plody, které významně obohacují systematicko-filosofické marxistické myšlení. Dějiny myšlení chápal Harich, ve shodě s Lukácsem, jako boj mezi materialismem a idealismem, dialektikou a metafyzikou, pokrokem a reakcí. Tendence k dialekticko-materialistickému, resp. panteistickému či objektivně-idealistickému myšlení u jednotlivých filosofů minulosti byly v Harichových očích také prizmatem hodnocení míry jejich pokrokovosti.

Tyto tendence Harich (jednostranně) vyzdvihl u Herdera, Goetha či Lessinga, zevrubně kritice naopak podrobil dezinterpretace německého osvícenství v nacionalistických publikacích po roce 1900. Jeho analýzy falešných výkladů Herdera jako otce národoveckého nacionalismu, preromantika, iracionalisty či nepřítelů osvícenství, které přišly po jinak účelovém *ignorování* jeho filosofického významu v novokantovství 19. století, jsou mimořádně přiléhavé a ukazují smysl pro společensko-historické souvislosti filosofických konceptualizací: souvislosti, které dnes (poté co byly banalizovány do podoby „třídních determinací“) bývají reflektovány velmi málo. Naproti tomu až příliš přezívají ony falešné, konkrétně historicky podmíněné výklady typu mýtu o německém „preromantismu“ a kontinuitě mezi Herderovým poje-

29 Na druhou stranu lze říci, že systematické překonání reálsocialistického etatismu a s ním související alternativu k jeho represivnímu pojetí kultury u Haricha nenajdeme. Necháme-li stranou jeho palčivé osobní zkušenosti s politickou mocí, profilovalo se Harichovo vztahování k politickým strukturám či ke vztahu umělecké a teoretické tvorby k nim v poválečné době, která byla primárně hnána snahou „dobýt“ a proměnit stávající instituce. V tomto období a modelu šlo spíše o konverzi tradičních institucí a jejich naplnění novými ideologickými, organizačními i personálními faktory, jež však záhy samy absolutizovaly svou autoritu, ztotožnily se s revolucí a zcela ustrnuly. Harich se snažil o stálé rozšiřování a prohlubování socialistické teorie a praxe (ve smyslu humanity, emancipace a participace), jako teoretik však zůstal na leninsko-lukácsovských pozicích a nepřekonal např. lukácsovské pojetí realismu v umění. Jeho estetické myšlení bylo – jak vidíme na knize o Jeanu Paulovi – poněkud omezeně obsahové a koncepcí umění a racionality nedoznala (např. ve vztahu k ideologii) oproti 50. letům zásadních posunů.

30 Tímto směrem mířily i snahy o něco mladšího marxisty Rudolfa Bahra (1935–1997), který byl po vydání své knihy *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus* (Hamburg, Europäische Verlaganstalt 1977) v NDR uvězněn a po amnestii roku 1979 emigroval do SRN. Viz dále jeho *Elemente einer neuen Politik. Zum Verhältnis von Ökologie und Sozialismus* (Berlin, Olle und Wolter 1980), česky nově překlad: *Alternativa. Ke kritice reálného socialismu* (Přel. M. Jellinek a kol. Praha, Filosofia 2020).

tím národa či Goethovým pojetím přírody a idealisticko-romantickým myšlením, a to včetně českého prostředí.

„Boj proti Nietzschemu“ se u Haricha prolínal s „bojem za Lukácse“ a byl pro něj jeho důvody logicky podmíněn: tak, jako ubývalo pochopení pro to, nač kladl důraz Lukács, tak podle Haricha stoupala otevřenost vůči tomu nejúpadkovějšímu z tradice moderní západní filosofie, vůči „životní moudrosti“ Nietzscheho a jeho stoupencům ve 20. století. Kritika, kterou Nietzschemu v tomto ohledu adresoval již Lukács v *Rozkladu rozumu*³¹ a jiných spisech (*Nietzsche als Begründer des Irrationalismus der imperialistischen Periode*, *Nietzsche als Vorläufer der faschistischen Ästhetik*) a kterou v jeho stopách rozvíjel Harich,³² je přitom přehlížena v širokých spojnicích, které vykazuje vůči kritice Masarykově:³³ v poukazu na chatrnost argumentační výstavby Nietzscheho filosofie, jeho aforistického stylu jako náhražky za opravdovou analýzu, v odmítání „titanismu“, esteticismu a asociálnosti jeho „plavé bestie“ a především jeho exaltované ahumánnosti a hrubosti.

Harich byl upřímně zděšen renesancí Nietzscheho v NDR 80. let a spatřoval ji (s Jaspersem řečeno) jako přímý výraz „duchovní situace doby“, výraz úpadku humanisticky orientovaného teoretického myšlení. Když se pozastavoval nad módou vyzdvihování Nietzscheho a jiných filosofů, kteří otevřeně dehonestovali socialistické myšlení a hnutí, opakoval (v socialistické NDR) svou otázku: „Kde to vlastně žijeme?“ Pro Haricha se ještě nestalo samozřejmostí akademické vydávání a šíření např. Heideggerových studií obsahujících explicitně nacistická vyjádření, k nimž daná edice dokonce nepřipojí ani slovo komentáře. Nacismus pro něj byl tím nejhorším, co lidstvo vůbec zažilo, a sice výsledkem *konkrétních společensko-ekonomických a kulturních poměrů*, nikoli nahodilou perverzí indoktrinovanou milionům lidí shora jedním politickým vůdcem nebo hnutím. Filosofii či „básnění“ hlásící se k němu ještě po válce anebo jeho příčiny účelově zamlžující naprosto odmítal.

Budíž závěrem znovu řečeno: s některými Harichovými postoji nemusíme souhlasit. Edice jeho pozůstalostních spisů si však kromě své vlastní úrovně a autorova významu zaslouží pozornost a vybízí k některým úvahám, které jsou dnes velmi aktuální. Patří k nim uvědomění si společenských a historických souvislostí tvorby, té filosofické podobně jako umělecké, její hodnotové

31 Lukács, G., *Rozklad rozumu. Cesta iracionalismu od Schellinga k Hitlerovi*. (2 sv.) Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958. (Hotová publikace byla z politických důvodů téměř zcela zničena a zachovala se pouze v několika exemplářích.)

32 Harich ovšem označuje Nietzscheho za „svého osobního nepřítele“ už v srpnu 1942, ve svých 19 letech. Harich, W., *Schriften aus dem Nachlass*, c.d., Bd. 1,1, s. 93.

33 U Masaryka lze zase najít důvtipnou kritiku marxistického monismu, a to zejména v *Otázce sociální*. Viz Masaryk, T. G., *Otázka sociální I, II: Základy marxismu filosofické a sociologické*. Ed. J. Srovnal. Praha, Masarykův ústav AV ČR – Ústav T. G. Masaryka 2000 (Spisy TGM. Sv. 9 a 10).

ukotvení a systematické vypracování. Marxisté jako Harich či Lukács svým dílem i životem ztělesňují fakt, že ani filosofie, ani žádná jiná duchovní tvorba nepůsobí ve vzduchoprázdnu, nýbrž o něčem vypovídá a sama nějak působí. Není jistě fatálně determinovaná společenskými vztahy, není však ani nahodilá či izolovaná.

Wolfgang Harich může působit příkladně jednak vysokou teoretickou kulturou a vzdělanostním záběrem, konsekventností svého myšlení, které se neohlíží na aktuální módu, jednak osobním nasazením, věrností svému duchovnímu stanovisku, které se stává „programem“ celého života a zachovává i přes velké oběti. V době, kdy se nejen v politickém a mediálním diskursu z pojmu *(neo)marxismus* stala nálepka, která má prostě neutralizovat nepohodlnou kritiku, představují učenci jako Harich nebo zmíněný H. H. Holz nároky, které je v opravdovém marxistickém myšlení a levicovém hnutí třeba vznášet vůči teoretickému myšlení, historickému vzdělání a mravní opravdovosti, bez nichž se vytvoření lepšího a humánnějšího světa neobejde. Neobejde se bez nich ovšem *nejen* v marxistickém přístupu.